

Koncepcje aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w Polsce

*Conceptions of the urban agglomeration
and metropolitan area in Poland*

TERESA CZYŻ

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet
im. Adama Mickiewicza, 61-680 Poznań, ul. Dziegielowa 27; tczyz@amu.edu.pl

Zarys treści. Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji aglomeracji miejskiej i koncepcji obszaru metropolitalnego w geografii i planowaniu przestrzennym w ujęciach polskich autorów. Szczególną uwagę zwraca się na relacje między tymi koncepcjami, rozpatrywane w aspekcie morfologicznej i funkcjonalnej struktury dużego miasta. Dokonuje się przeglądu osiągnięć w dziedzinie delimitacji aglomeracji miejskich i obszarów metropolitalnych w Polsce. Przedstawia się pogląd, że metropolia i obszar metropolitalny, które są koncentracją funkcji społeczno-gospodarczych wysokiego rzędu i powiązań o zasięgu międzynarodowym, stanowią formę osadniczą wyżej zorganizowaną funkcjonalnie w porównaniu z aglomeracją miejską.

Słowa kluczowe: aglomeracja miejska, obszar metropolitalny, funkcje wysokiego rzędu, sieci powiązań międzynarodowych.

Wprowadzenie

Ostatnio, w geografii i gospodarce przestrzennej, wzrosło zainteresowanie współczesnymi przemianami w systemie miast Polski. Przejawem ewolucji systemu miast jest wzrost dużych miast, rozwój ich funkcji i zmiany zasięgu oddziaływania. Należy zwrócić uwagę, że w pracach badawczych na ten temat występuje pewne zamieszanie terminologiczne i brak zgodności co do treści podstawowych pojęć. Jest to konsekwencją przyjęcia różnej terminologii stosowanej przez twórców poszczególnych koncepcji rozwoju miast, modyfikacji semantycznej niektórych pojęć lub wynikiem nieprecyzyjnego stosowania niektórych terminów przez badaczy.

Celem niniejszego opracowania jest przegląd podstawowych koncepcji dotyczących struktur przestrzennych i funkcjonalnych dużych miast w świetle dorobku prac geografów i urbanistów polskich i dokonanie pewnej regulacji pojęć w tej

dziedzinie badań. Chodzi przede wszystkim o charakterystykę koncepcji aglomeracji miejskiej i koncepcję obszaru metropolitalnego, ze zwróceniem szczególnej uwagi na relacje między tymi koncepcjami.

Aglomeracja miejska

Termin „aglomeracja miejska”, przejęty z geografii francuskiej, pojawił się w Polsce w latach 1960. w odniesieniu do układu osadniczego dużego miasta. Pierwsze określenie tego pojęcia znajduje się w pracy K. Dziewońskiego i L. Kosińskiego (1964). W ich ujęciu aglomeracja miejska jest obszarem koncentracji przestrzennej ludności. Pierwszą rozszerzoną definicję aglomeracji jako wielkomiejskiego układu osadniczego przedstawiła natomiast E. Iwanicka-Lyra (1969, s. 22). Według niej pod pojęciem aglomeracji wielkomiejskiej należy rozumieć „zwały obszar obejmujący rdzeń, miasta, osiedla i te otaczające go jednostki podziału administracyjnego, które charakteryzują się wyższymi niż przeciętnie wskaźnikami cech uznanych w danych warunkach społeczno-ekonomicznych za mierniki urbanizacji; zaawansowane, bardziej, niż gdzie indziej, procesy urbanizacji są wynikiem ścisłych powiązań rdzenia i obszarów otaczających”.

W ujęciu Iwanickiej-Lyry wielka aglomeracja miejska ma następujące ogólne własności: (1) jest obszarem zurbanizowanym, obejmuje miasta i zurbanizowane obszary wiejskie; (2) składa się z rdzenia (głównego miasta) i powiązanego z nim obszaru otaczającego; (3) jest obszarem zwartym przestrzennie.

W latach 1970. i 1980. koncepcja aglomeracji miejskiej nawiązywała wyraźnie do ówczesnej fazy intensywnej urbanizacji w Polsce. Był to okres dynamicznego wzrostu liczby ludności i rozszerzenia obszarów zurbanizowanych oraz ekstensywnej industrializacji. W większości dużych miast zachodził proces względnej centralizacji, tzn. zwiększała się liczba ludności zarówno głównego miasta jak i strefy podmiejskiej, przy czym wyższe było tempo wzrostu ludności głównego miasta. Różnice między głównym ośrodkiem miejskim aglomeracji a otaczającymi go obszarami zurbanizowanymi były związane ze stopniem koncentracji ludności i gospodarki – głównie przemysłowej – w rdzeniu aglomeracji. Układ był zdominowany, ludnościowo i funkcjonalnie, przez główne miasto.

W tym okresie w geografii miast przedstawiono wiele nowych propozycji definicji aglomeracji miejskiej (tab. 1). Definicje te akcentują zdecydowaną przewagę aspektu morfologicznego nad aspektem funkcjonalnym urbanizacji w koncepcji aglomeracji i podkreślają rolę aglomeracji miejskiej jako węzła regionu społeczno-ekonomicznego.

W odniesieniu do koncepcji aglomeracji miejskiej podjęto również próbę interpretacji systemowej aglomeracji. Według K. Dziewońskiego (1972, s. 176; 1990, s. 142) wielka aglomeracja miejska stanowi zespół miejski, który jest

Tabela 1. Definicje aglomeracji miejskiej
Definitions of an urban agglomeration

Autorzy	Definicja
Leszczycki i inni (1971)	Aglomeracja miejska to zintegrowany funkcjonalnie i przestrzennie zespół jednostek osadniczych złożony z wielkiego miasta (lub miast), stanowiącego centrum aglomeracji i przyległych mniejszych miast i osiedli, a także wsi, w których przekształciły się formy zabudowy i struktura zawodowa ludności w sposób pozwalający na zakwalifikowanie ich do obszarów zurbanizowanych. Ponadto w skład aglomeracji wchodzi obszary rolne, leśne i rekreacyjne obsługujące jej mieszkańców.
Eberhardt i Heřman (1973, s. 30)	„W ramach aglomeracji miejskiej wyróżniają się zespoły jednostek osadniczych jako układy nieciągłe przestrzennie, zaś cały obszar aglomeracji stanowi układ ciągly przestrzennie”
Dziewoński (1973, s. 99)	„Wielka aglomeracja miejska jest zespołem osadniczym, złożonym z miast i osiedli z wyraźną dominacją ludności pozarolniczej, z racji swej wielkości wielofunkcyjnym i wyspecjalizowanym w zakresie produkcji i usług w skali kraju (narodu). Stanowiąc wielką koncentrację ludności, a więc rynek konsumpcyjny, jest więc w stanie rozwinąć silny i wszechstronny aparat produkcji i usług dla potrzeb własnych, który dzięki temu jest również ośrodkiem centralnym dla otaczającego regionu i jego ludności oraz silnym magnesem dla migrującej ludności”.
Korcelli (1976, s. 591)	Pojęcie aglomeracji miejskiej jest tożsame z pojęciem funkcjonalnego regionu miejskiego (lub dziennego systemu miejskiego), które „odnosi się do sfer bezpośrednich kontaktów mieszkańców (tzw. sfer działalności) oraz przestrzennych relacji pomiędzy układami miejsc zamieszkania, pracy, nauki, usług, kontaktów społecznych i rekreacji”.
Dziewoński i inni (1977)	Aglomeracja miejska stanowi nowoczesną formę zespolonego osadnictwa wielkomiejskiego zintegrowanego w jedną całość codziennymi ruchami ludności (przede wszystkim do centrum reprezentującego największe skupienie miejsc pracy i urzędzeń usługowych).
Rykiel (1978, s. 12–13)	„Aglomeracja miejska, będąca wynikiem terytorialnego rozszerzenia funkcji miasta, stanowi region ekonomiczny o istotnym i względnie trwałym domknięciu gospodarki. Jest zatem układem osadniczym zaspokajającym podstawowe potrzeby w zakresie pracy, usług i mieszkania... Aglomeracja miejska stanowi pewnego rodzaju całość społeczną o charakterze wielkiej zbiorowości”.
Jagielski (1989, s. 81)	„Aglomeracja jest typem złożonej jednostki osadniczej o charakterze wielkomiejskim, spotykanym w różnych fazach urbanizacji”.
Korcelli i inni (1992, s. 29)	„Aglomerację stanowią zbiory jednostek osadniczych o dominującej funkcji pozarolniczej i silnych związkach funkcjonalnych i przestrzennych z obszarem węzłowym. Związki te zmuszają do spojrzenia na aglomeracje jako na systemy o wysokim stopniu zintegrowania”.
Maik (1992, s. 106)	Aglomeracje miejskie są lokalnymi systemami osadniczymi.

Opracowanie własne.

Own compilation.

podsystemem osadniczym. W wielu definicjach aspekty systemowe aglomeracji przedstawiano za pomocą różnych i na ogół mało sprecyzowanych terminów, takich jak: zbiór, skupienie, zespół, układ, jednostka, powiązanie, funkcje, zintegrowana całość, obszar domknięty, obszar wpływu, region. Koncepcja systemowa może więc stanowić kategorię prowadzącą do scalenia dotychczasowych podejść stosowanych przy określaniu aglomeracji miejskich (Chojnicki, 1980). Główne aspekty systemowe, za pomocą których można określić pojęcie aglomeracji miejskiej, to: skład (element), relacje, struktura, otoczenie, własność całości. Ujęcie aglomeracji miejskiej na gruncie podejścia systemowego w postaci terytorialnego systemu osadniczego nie zostało jednak rozwinięte i nie stało się podstawą nowych interpretacji aglomeracji oraz modeli jej wewnętrznej złożoności. Zdaniem A. Jagielskiego (1989) ujęcie systemowe aglomeracji miejskiej nie zostało wykorzystane z punktu widzenia jego możliwości poznawczych, szczególnie w zakresie rozpoznawania powiązań systemotwórczych w aglomeracji-systemie. Znalazło natomiast zastosowanie w ujęciu aglomeracji jako podsystemu w systemach osadniczych wyższego rzędu (regionalnym, krajowym).

Wraz ze studiami nad koncepcją aglomeracji miejskiej prowadzono prace empiryczne, dotyczące delimitacji aglomeracji miejskiej. Zgodnie przyjmowano następujące założenia: (1) definicję aglomeracji: (główne miasto z otaczającym obszarem zurbanizowanym); (2) wydzielanie kilku stref zaplecza, różniących się zaawansowaniem procesów urbanizacji; (3) integracji aglomeracji poprzez związki funkcjonalne między jednostkami zaplecza a węzłem aglomeracji; (4) ciągłości i zwartości przestrzennej aglomeracji. Kryteriami delimitacji aglomeracji były głównie cechy atrybutywne (nieodłączne), a nie relacyjne (Dziwoński i inni, 1977, s. 324; Rykiel, 1978, s. 13; 2002, s. 13–15). Merytorycznie kryteria nie różniły się istotnie. Stosowano najczęściej wskaźniki demograficzne urbanizacji (gęstość zaludnienia, odsetek ludności pozarolniczej), rzadko wskaźniki zainwestowania miejskiego i użytkowania miejskiego ziemi oraz wskaźniki powiązań funkcjonalnych (tylko dojazdy do pracy). Wielkość ośrodka aglomeracji mierzonego liczbą ludności ustalono arbitralnie. Wyróżniono od 9 do 18 aglomeracji miejskich w Polsce. Przy wyznaczaniu zasięgu aglomeracji uwzględniano dwa rodzaje granic: *ex ante* – weryfikowane w postępowaniu badawczym i *ex post* – ustalane w wyniku badania.

Badania z zakresu delimitacji aglomeracji miejskich realizowały cele nie tylko poznawcze, ale i planistyczne. W latach 1970. wyróżnione przez S. Leszczyckiego, P. Eberhardta i S. Heřmana (1971) aglomeracje zwane miejsko-przemysłowymi (ze względu na uwydatnianie roli przemysłu w ówczesnej bazie ekonomicznej dużych miast), zostały wyznaczone w *Planie Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 1990* (1974) jako główne ogniwa układu węzłowo-pasmowego w strukturze przestrzennej kraju. Z planistycznego punktu widzenia potrzebne było również wyróżnienie, obok aglomeracji ukształtowanych (rozwi-

niętych, odpowiadających wielkim aglomeracjom miejskim), aglomeracji kształtujących się (rozwijających się) oraz aglomeracji potencjalnych (powstających) (Dziewoński i Malisz, 1978, s. 75).

Należy podkreślić, że studia planistyczne dotyczące aglomeracji miejskich prowadzono w tym czasie w dość znacznym zakresie w Instytucie Kształtowania Środowiska (Jędraszko, red., 1974).

Warto w tym miejscu nadmienić, że przeprowadzona w latach 1970., z inicjatywy Głównego Urzędu Statystycznego, delimitacja obszarów metropolitalnych opierała się na definicji tożsamej z definicją aglomeracji miejskiej. Stanowi jeden z pierwszych przykładów zamiennego stosowania tych terminów (Gontarski, 1980)¹. Wcześniej Główny Urząd Statystyczny stosował do celów statystycznych pojęcie „zespołów miejskich” jako nieciągłych przestrzennie skupisk miast w granicach administracyjnych.

W latach 1990. koncepcja aglomeracji miejskiej w coraz mniejszym stopniu stanowi instrument pojęciowy służący do przedstawienia i zrozumienia zmian dokonujących się w układzie osadniczym Polski. Aglomeracje miejskie rozwijają się dynamicznie w okresie transformacji społeczno-gospodarczej. Nasilające się w tym okresie procesy suburbanizacji i dezurbanizacji wpływają na zmiany strukturalne w aglomeracji. W aglomeracjach postępuje decentralizacja, tj. strefa zewnętrzna aglomeracji uzyskuje przewagę nad miastem centralnym pod względem tempa wzrostu liczby ludności. Dekoncentracji ludności towarzyszy dekoncentracja funkcji społeczno-gospodarczych. W aglomeracjach miejskich zmieniają się relacje między siłami dośrodkowymi i odśrodkowymi, kształtują się powiązania symetryczne wynikające z komplementarności funkcji w układzie: ośrodek aglomeracji–strefa podmiejska oraz wewnątrz samej strefy podmiejskiej. W warunkach transformacji następuje restrukturyzacja bazy ekonomicznej aglomeracji. Aglomeracje miejskie w tym stadium rozwoju cechuje coraz większa złożoność powiązań wewnętrznych i zewnętrznych, silniejsza integracja, większy zasięg przestrzenny. W tej sytuacji w określaniu coraz bardziej złożonych funkcjonalnie układów osadniczych dużych miast zaczyna nabierać znaczenia pojęcie obszaru metropolitalnego.

Prowadzone w ówczesnych realiach liczne badania empiryczne koncentrowały się na analizie dużych aglomeracji miejskich w Polsce w aspekcie zmian ludnościowych, przekształceń gospodarczych i przestrzennych, zmian funkcji, dynamiki rozwoju aglomeracji w procesie transformacji systemowej (Korcelli, red., 1996, 1997; Domański, red., 2000; Kołodziejcki i Parteka, red., 2001).

W *Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (2001) odpowiadające aglomeracjom miejskim europe (z podziałem na istniejące i poten-

---

¹ Obszar metropolitalny, to „ciągły przestrzennie wielkomiejski układ osadniczy, złożony z odrębnych administracyjnie jednostek, obejmujący przynajmniej jedno duże miasto lub zwarty obszar miejski oraz powiązaną z nim funkcjonalnie strefę zurbanizowaną” (Gontarski, 1980, s. 87).

cialne), były ujmowane jako „motory rozwoju” społeczno-gospodarczego kraju i integracji z gospodarką światową.

Obszary metropolitalne i metropolie

Obszar metropolitalny jest rozumiany jako terytorialny układ osadniczy o bardzo wyraźnie ujawniających się aspektach systemowych. Do aspektów systemowych obszaru metropolitalnego zalicza się m.in.: (1) występowanie powiązań społeczno-gospodarczych nie tylko wokół głównego miasta, ale w całym układzie wewnętrznym obszaru metropolitalnego; (2) ukształtowany podsystem dziennych powiązań między ośrodkami mieszkaniowymi, pracy, wypoczynku i współzycia zbiorowego; (3) domknięcie zasięgu pewnych powiązań egzogenicznych ośrodka w obrębie sieci osadniczej tego obszaru; (4) rozwój powiązań zewnętrznych.

Próbie objaśnienia odrębności charakteru aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego podjął już wcześniej P. Korcelli (1973, 1974). Według Korcellego (1973, s. 157–159) „w odróżnieniu od pojęcia „obszaru metropolitalnego” pojęcie „aglomeracji miejskiej” zawiera w sobie przede wszystkim treść morfologiczną i odnosi się do zaawansowanego stadium rozwoju układu osadniczego”. Jest pojęciem odpowiadającym obszarowi zurbanizowanemu. „Koncepcja obszaru metropolitalnego jest koncepcją przestrzennej jednostki funkcjonalnej... Jest ona bliska koncepcji miasta – regionu”. P. Korcelli podkreśla, że „pojęcia aglomeracja oraz konurbacja występują na ogół w ujęciach akcentujących aspekt morfologiczny struktury, w odróżnieniu od określeń – obszar metropolitalny i miasto – region, które są stosowane w koncepcjach reprezentujących ujęcie funkcjonalne” (Korcelli, 1974, s. 88). Obszar metropolitalny tworzy miasto główne, nazywane ośrodkiem metropolitalnym lub metropolią, oraz zbiór jednostek osadniczych silnie z nim zintegrowanych funkcjonalnie i przestrzennie. Stanowi on układ powiązań opartych na przepływach ludzi, dóbr, kapitału, informacji i jest obszarem dyfuzji zjawisk społecznych i gospodarczych.

Mezoregionalna skala obszaru metropolitalnego implikuje, że wchodzi on w skład regionalnego systemu osadniczego. Obszar metropolitalny może być ujmowany jako odpowiednik funkcjonalnego regionu miejskiego, miasta-regionu bądź lokalnego systemu osadniczego (Korcelli, 1976, 1981).

Funkcje społeczno-gospodarcze obszaru metropolitalnego w stosunku do regionu, kraju, a także w skali międzynarodowej, nazywane funkcjami metropolitalnymi, pełni cały obszar metropolitalny, nie zaś jedynie ośrodek metropolitalny. Przedstawiając koncepcję obszaru metropolitalnego P. Korcelli (1998) koncentruje jednak uwagę głównie na strukturze funkcjonalnej metropolii (w znaczeniu ośrodka metropolitalnego) i zasięgu jej wpływu (por. Parysek, 2003). Według P. Korcellego miasto zaliczane do kategorii ośrodków metropolitalnych (metropolii) musi spełniać kryterium wielkościowe, a jego gospodar-

ka powinna być zdominowana przez nowoczesne funkcje usługowe wysokiego rzędu o zasięgu co najmniej regionalnym. P. Korcelli (1998, s. 88) wprowadza hierarchię ośrodków metropolitalnych oraz odpowiadających im zasięgów przestrzennego oddziaływania: „Pierwszy poziom tworzą metropolie regionalne, drugi – metropolie krajowe oraz trzeci poziom – metropolie międzynarodowe. Metropolie krajowe, obok funkcji o zasięgu krajowym pełnią także funkcje o zasięgu regionalnym, są zatem ośrodkami „własnych” regionów metropolitalnych. Podobnie, metropolie międzynarodowe pełnią także na ogół funkcje o zasięgu krajowym i regionalnym”. Taką klasyfikację metropolii stosują również T. Markowski i T. Marszał (2006).

Ostatnio jednak w odniesieniu do metropolii ustalił się pogląd, że do klasy metropolii należy zaliczać tylko miasta, które pełnią funkcje o zasięgu ponadkrajowym (Jałowiecki, 1999; Korcelli-Olejniczak, 2004; Parysek, 2005). Wyraźne stanowisko w tej sprawie zajmuje E. Korcelli-Olejniczak. Przyjmuje, że „metropolia rozwija (lub powinna rozwijać) funkcje o zasięgu głównie ponadkrajowym, lub że pełnienie tych funkcji odróżnia ją od nie-metropolii, czyli miasta o znaczeniu lokalnym, regionalnym lub najwyżej krajowym” (Korcelli-Olejniczak, 2004, s. 36). Według komentarza P. Korcellego (2007, s. 90) taka interpretacja pojęcia metropolii w kontekście współczesnego systemu osadniczego oznacza, że „ośrodek metropolitalny, aby zasługiwać na to miano powinien pełnić istotne funkcje o zasięgu międzynarodowym, obok szerokiej gamy funkcji ogólnokrajowych, a także mieć wykształcone przestrzenne układy odpowiadające tzw. formie metropolitalnej. Te kryteria spełnia obecnie jedynie Warszawa”. Według B. Jałowieckiego (2007, s. 87) „metropolia to nie tylko duże miasto, chociaż niezbędny jest pewien potencjał ludnościowy (w warunkach europejskich szacuje się go na pół miliona mieszkańców), lecz także miasto funkcjonujące w sieci powiązań międzynarodowych i dysponujące usługami na odpowiednim poziomie do obsługi tych relacji”. Klasyfikację funkcji metropolitalnych o zasięgu międzynarodowym przedstawili: B. Jałowiecki (1999), W. Maik (2003) i J.J. Parysek (2003). Prezentowana jest także teza, zgodnie z którą, wchodzeniu miast – metropolii w systemy międzynarodowe, poprzez silne relacje z innymi metropoliami, towarzyszy osłabienie ich więzi z otaczającym regionem (Jałowiecki, 1999).

Pośród licznych prac empirycznych, które wprowadziły pojęcie obszaru metropolitalnego jako koncepcję organizującą postępowanie badawcze należy wymienić następujące:

- A. Gawryszewskiego i innych (red., 1998) – próba rozpoznania funkcji metropolitalnych Warszawy na tle jej obszaru metropolitalnego (utożsamianego z ówczesnym woj. warszawskim), na podstawie analizy lokalizacji działalności metropolitalnych (usług wyższego rzędu), ale bez określenia przestrzennego zasięgu ich oddziaływania w skali regionalnej i ponadregionalnej;

- G. Gorzelaka i M. Smętkowskiego (2005) – w pierwszej części delimitacja obszarów metropolitalnych Warszawy, Poznania i Trójmiasta na podstawie wskaźników aktywności gospodarczej, pozwalających pośrednio wnioskować o wewnętrznych związkach funkcjonalnych, w drugiej części – analiza relacji między badanymi obszarami metropolitalnymi a ich własnymi regionami (określanych mianem regionów metropolitalnych) na podstawie realnych powiązań społeczno-gospodarczych, ustalonych w badaniach ankietowych.
- T. Marszała (2005) i S. Liszewskiego (2005) – z procedurą delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi z zastosowaniem wskaźników procesu kontrurbanizacji.

Do praktyki planistycznej wprowadza się zamiast aglomeracji miejskiej termin: obszar metropolitalny. Pierwszym dokumentem prawnym, który zawierał ten termin była *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*. Ustawa ta wprowadziła obowiązek wyznaczenia obszarów metropolitalnych. Według *Ustawy* obszar metropolitalny to „obszar wielkiego miasta oraz powiązanego z nim funkcjonalnie bezpośredniego otoczenia, ustalony w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju” (art. 2, pkt. 9). Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju „określa podstawowe elementy krajowej sieci osadniczej, z wyodrębnieniem obszarów metropolitalnych” (art. 47, ust. 2, pkt. 1). W planie zagospodarowania przestrzennego województwa uwzględnia się obszary metropolitalne (art. 39, ust. 3, pkt. 4). „Dla obszaru metropolitalnego uchwała się plan zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego jako część planu zagospodarowania przestrzennego województwa” (art. 39, ust. 6).

Pierwszym dokumentem planistycznym opartym na *Ustawie* stała się *Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (2005)*². W *Koncepcji* przyjęto, że w świetle *Ustawy* jej rola „ogranicza się do wskazania obszarów metropolitalnych, natomiast dokładnej delimitacji dokonują odpowiednie samorządy terytorialne” (s. 9). W *Zaktualizowanej Koncepcji* zakłada się, że obszar metropolitalny charakteryzuje: koncentracja funkcji wysokiego rzędu, zwłaszcza usługowych, potencjał innowacyjny, konkurencyjność, wewnętrzna współpraca społeczno-gospodarcza, sieć powiązań z innymi metropoliami krajowymi i zagranicznymi oraz atrakcyjne położenie.

Przy wyznaczaniu obszarów metropolitalnych w *Zaktualizowanej Koncepcji* nie uwzględnia się jednak istotnych współczesnych właściwości obszarów metropolitalnych i nie przekłada się cech metropolitalnych (w postaci funkcji i wynikających z nich powiązań) na kryteria delimitacji obszarów metropolitalnych.

---

² *Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* została zaakceptowana przez Radę Ministrów (6 września 2005 r.) i skierowana do Sejmu RP. Wycofana z Sejmu RP na wniosek Ministra Rozwoju Regionalnego (9 października 2006 r.)

Wprowadza się następujące założenia dotyczące głównie struktury obszaru metropolitalnego:

- 1) ośrodkiem obszaru metropolitalnego (miastem rdzeniowym) jest „wielkie miasto” (*Ustawa...*, art. 2, pkt. 2); miasto to liczy powyżej 300 tys. mieszkańców, a ukształtowany obszar metropolitalny – więcej niż 500 tys.;
- 2) obszar metropolitalny złożony jest z miasta rdzeniowego i gmin bezpośrednio z nim sąsiadujących i cechuje go zwartość przestrzenna;
- 3) w obszarze metropolitalnym zaplecze jego ośrodka jest strefą zwiększonej aktywności gospodarczej i społecznej i obejmuje gminy o wysokich wartościach wskaźników poziomu rozwoju i jego dynamiki.

Wyróżnia się dziewięć obszarów metropolitalnych nazywanych istniejącymi (ukształtowanymi): warszawski, krakowski, poznański, wrocławski, trójmiejski, śląski, łódzki, szczeciński i bydgosko-toruński oraz trzy potencjalne obszary metropolitalne: rzeszowski, lubelski i białostocki.

Istotną sprawą pozostaje proces ustalania granic obszaru metropolitalnego na poziomie województwa. Przyjęcie „autorskiego” charakteru delimitacji z mocy *Ustawy*, ma świadczyć o specyfice regionalnej. Jako reprezentatywną dla tego rodzaju działania przyjęto delimitację Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego przygotowaną przez Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu (2007). Delimitacja opiera się na definicji obszaru metropolitalnego Z. Gontarskiego (1980). Przy założeniu granic *ex ante* w układzie 76 gmin bada się rozkład wartości 26 wskaźników–kryteriów. Zestaw wskaźników obejmuje: tradycyjne wskaźniki urbanizacji, wskaźniki nowoczesnej struktury gospodarki i wskaźniki aktywności gospodarczej. Przy braku wskaźników realnych powiązań społeczno-gospodarczych przyjęto, że wskaźniki aktywności gospodarczej i wskaźniki dostępności komunikacyjnej „informują” o wewnętrznych związkach, funkcjonalnych, indukowanych przez ośrodek metropolii (por. Smętkowski, 2005). Przegląd różnych podejść do delimitacji obszarów metropolitalnych w województwach Polski zawiera praca pt. *Planowanie i zarządzanie w obszarach metropolitalnych* (Markowski, red., 2005). Na szczególną uwagę, ze względu na dobór wskaźników dotyczących aspektów funkcjonalnych obszaru metropolitalnego zasługuje procedura delimitacji opracowana przez M. Tarkowskiego (2005).

Warto dodać, że wojewódzkie delimitacje obszarów metropolitalnych mają dotychczas charakter opracowań studyjnych, *Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* nie została bowiem przyjęta jako dokument rządowy.

W drugim dokumencie planistycznym – *Narodowym Planie Rozwoju 2007–2013* akcentuje się, że obszar metropolitalny jest „kategorią rozwojową”, stanowi koncentrację nowoczesnych działań rozwojowych. W tym miejscu wyznaczone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju ukształtowane obszary metropolitalne powinny stać się w ramach województw jednostkami

planowania przestrzennego i programowania rozwoju. Proponuje się nadanie im statusu prawnego powiatu metropolitalnego. Ich terytoria zostaną wyznaczone i ujęte w wojewódzkich planach zagospodarowania przestrzennego.

W *Narodowym Planie Rozwoju* przyjmuje się, że do wyznaczania obszarów metropolitalnych mogą być zastosowane kryteria określone przez ESPON (European Spatial Planning Observatory Network) – program Unii Europejskiej w zakresie planowania przestrzennego, do którego Polska przystąpiła w 2004 r. ESPON wprowadza pojęcie Europejskiego Metropolitalnego Obszaru Rozwoju (MEGA – Metropolitan European Growth Area). MEGA wyznacza się na bazie Funkcjonalnego Obszaru Miejskiego (FUA – Functional Urban Area)³.

W pierwszym projekcie programu ESPON (2004) spośród 1534 FUA wyłoniono 76 obszarów metropolitalnych (MEGA), wyróżniających się znaczną liczbą mieszkańców (co najmniej 0,5 mln) i wyspecjalizowanymi funkcjami w zakresie zarządzania gospodarką, przemysłu wysokiej techniki, administracji publicznej, edukacji, transportu, turystyki (Korcelli-Olejniczak, 2007; Korcelli, 2007). Wśród wyznaczonych MEGA znalazło się 8 obszarów zurbanizowanych Polski: Warszawa – zakwalifikowana do trzeciej kategorii europejskich metropolii oraz Katowice, Kraków, Gdańsk-Gdynia, Wrocław, Poznań, Łódź, Szczecin – zaliczone do najniższej, czwartej kategorii. „Silną stroną miast polskich okazały się funkcje ośrodków akademickich oraz administracji publicznej, słabą zaś – funkcje kontrolne w sektorze prywatnym i przemysł zaawansowanej technologii” (Korcelli, 2007, s. 98).

W drugim projekcie programu ESPON (2006) przyjęto inną metodologię i wyznaczono, na podstawie pogłębionej analizy struktury funkcjonalnej FUA, 70 obszarów metropolitalnych. W Polsce zidentyfikowano 5 metropolii: Katowice, Warszawę, Kraków, Łódź oraz Gdańsk-Gdynię. W zbiorze europejskich MEGA zajęły one na skali liczby mieszkańców odpowiednio pozycje: 19, 24, 52, 58, 68, a na skali wytworzonej wartości PKB pozycje: 25, 28, 63, 68, 70.

T. Markowski i A. Stasiak (2007, s. 11) zwracają uwagę na zaniżanie w programie ESPON rangi polskich metropolii w stosunku do metropolii skandynawskich. P. Korcelli (2007, s. 98) objaśnia to następująco: nieuzyskanie zadowalającej porównywalności MEGA wynika z braku danych o dojazdach do pracy dla niektórych krajów, w tym dla Polski, na etapie wyznaczania FUA.

Podsumowanie

Czy w świetle przedstawionej analizy pojęciowej wypieranie terminu „aglomeracja miejska” przez termin „obszar metropolitalny” jest uzasadnione i celowe z punktu widzenia poznawczego i praktyki planistycznej?

Próba odpowiedzi na to pytanie przedstawia się następująco.

³ Funkcjonalny Obszar Miejski (FUA) jest definiowany jako obszar dojazdów do pracy. FUA obejmują miasta o liczbie ludności co najmniej 50 tys. (Antikainen, 2005, s. 448).

1. Obszar metropolitalny jest formą osadniczą wyżej zorganizowaną funkcjonalnie w porównaniu z aglomeracją miejską.
2. Koncepcja obszaru metropolitalnego miała rozszerzyć i pogłębić ujmowanie układu osadniczego współczesnego dużego miasta w aspekcie jego funkcjonalnych powiązań wewnętrznych i zewnętrznych. Samo pojęcie obszaru metropolitalnego na razie jednak jest słabo sprecyzowane. Określenie obszaru metropolitalnego „jako dużego miasta i powiązanego z nim funkcjonalnie bezpośredniego otoczenia” jest właściwie również definicją aglomeracji miejskiej. Ujęcie systemowe obszaru metropolitalnego, nawiązujące do koncepcji terytorialnego systemu osadniczego, sformułowane jest natomiast zbyt ogólnie i dlatego mało efektywne, wymaga interpretacji przedmiotowej.
3. Konieczne jest opracowanie definicji obszaru metropolitalnego o charakterze operacyjnym, która powinna zawierać jego istotne współczesne właściwości, niezbędne i wystarczające do jego identyfikacji, przydatnej w działalności praktycznej.
4. Za podstawę charakterystyki właściwości rozwojowych funkcjonalnych obszarów wielkomiejskich w Polsce należy przyjąć stratyfikację funkcji miast według relacji wyprzedzania, na funkcje o zasięgu regionalnym, krajowym, ponadkrajowym (międzynarodowym). W ramach tego rozróżnienia proponuje się (w dążeniu do uporządkowania pojęć) stosowanie terminu „aglomeracja miejska” w znaczeniu ośrodka regionalnego lub krajowego oraz terminu „obszar metropolitalny i metropolia” tylko w odniesieniu do dużego miasta o rozwiniętych funkcjach międzynarodowych.
Warto w tym miejscu nadmienić, że podobną terminologię w analizie europejskiego systemu miast stosuje S. Krätke (2007). Wprowadza podział obszarów wielkomiejskich (powyżej 1 mln mieszkańców) na aglomeracje miejskie (*urban agglomerations*) i regiony metropolitalne (*metropolitan regions*), ujmowane jako kategoria aglomeracji miejskich, którą wyróżnia się ze względu na rozwój funkcji i potencjał gospodarczy⁴. W klasyfikacji Krätkego Warszawa jest regionem metropolitalnym, a Katowice, Kraków, Poznań, Wrocław, Łódź, Gdańsk – aglomeracjami miejskimi.
5. W badaniach poznawczych prowadzonych w Polsce nad metropoliami należy przejść od badania funkcji społeczno-gospodarczych metropolii do analizy sieci ich powiązań z innymi metropoliami oraz do testowania hipotezy o osłabieniu więzi metropolii z otaczającym regionem. Wzorce metodologicz-

⁴ Należy objaśnić, że we współczesnej geografii miast pojęcia region metropolitalny oraz obszar metropolitalny są stosowane równolegle (a czasem zamiennie). Klasyczna koncepcja regionu metropolitalnego zakłada natomiast, że podział kraju silnie zurbanizowanego na regiony metropolitalne jest podziałem wyczerpującym, tzn. obejmującym całe terytorium kraju (Korcelli, 1998, s. 88–89). Regiony metropolitalne w tej interpretacji są regionami pierwszego rzędu w strukturze regionalnej kraju. Różnią się od obszarów metropolitalnych nie tylko skalą przestrzenną, ale również charakterem i domknięciem powiązań społeczno-ekonomicznych. Według Z. Rykła (2002, s. 13) w Polsce termin „region metropolitalny” stosowano w odmiennym znaczeniu, mianowicie aglomeracji miejskiej lub zespołu miejskiego (por. Lier, 1965).

ne dla badań z tego zakresu stanowią prace P. J. Taylora (2001), P. J. Taylora i B. Deruddera (2004), P. J. Taylora i innych (2007). Takie podejście do analizy rozwoju metropolii nawiązuje do koncepcji B. J. L. Berry'ego (1964) ujmującej miasto jako system, która znalazła swój wyraz w rozwiązaniach modelowych (por. Maik, 2008).

Piśmiennictwo

- Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, 1973, Biuletyn KPZK PAN, 79, Warszawa.
- Antikainen J., 2005, *The Concept of Functional Urban Area. Findings of the ESPON Project 1.1.1.*, Informationen zur Raumentwicklung, 7.
- Berry B. J. L., 1964, *Cities as systems within systems of cities*, Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 13, s. 147–163.
- Chojnicki Z., 1980, *Podstawy prognozowania regionalnych systemów osadniczych*, Przegląd Geograficzny, 53, 4, s. 495–704.
- Domański R. (red.), 2000, *Nowe problemy rozwoju wielkich miast i regionów*, Biuletyn KPZK PAN, 192, Warszawa.
- Dziewoński K., 1972, *Przegląd teorii sieci osadniczej*, [w:] K. Secomski (red.), *Elementy teorii planowania przestrzennego*, PWN, Warszawa, s. 163–181.
- , 1973, *W sprawie podstawowych pojęć i terminów używanych w analizie i planowaniu wielkich aglomeracji miejskich*, Biuletyn KPZK PAN, 79, s. 91–100.
- , 1990, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 45, Wrocław.
- Dziewoński K., Gawryszewski A., Iwanicka-Lyra E., Jelonek A., Jerczyński M., Węclawowicz G., 1977, *Rozmieszczenie i migracje ludności, a system osadniczy Polski Ludowej*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 117, Wrocław.
- Dziewoński K., Kosiński L., 1964, *Rozmieszczenie ludności w Polsce w XX w.*, Przegląd Geograficzny, 36, 1, s. 3–36.
- Dziewoński K., Malisz B., 1978, *Przekształcenia przestrzenno-gospodarczej struktury kraju*, Studia KPZK PAN, 62, Warszawa.
- ESPON project 1.1.1, 2004, *The Role Specific Situation and Potentials of Urban Areas as Nodes in a Polycentric Development. Final Report*, The ESPON Programme: www.espon.ue
- ESPON project 1.4.3, 2006, *Study on Urban Functions. Draft Final Report*, The ESPON Programme: www.espon.ue
- Gawryszewski A., Korcelli P., Nowosielska E. (red.), 1998, *Funkcje metropolitalne Warszawy*, Zeszyty IGiPZ PAN, 53, Warszawa.
- Gontarski Z., 1980, *Obszary metropolitalne w Polsce*, Biuletyn KPZK PAN, 109, Warszawa.
- Gorzela G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Iwanicka-Lyra E., 1969, *Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 76, Warszawa.
- Jagielski A., 1989, *Aglomeracje miejskie i migracje stałe w systemie osadniczym*, [w:] P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 152, s. 78–88.

- Jałowicki B., 1999, *Metropolie*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- , 2005, *Polskie miasta w procesie metropolizacji*, Studia Regionalne i Lokalne, Uniwersytet Warszawski, 1 (19), Warszawa, s. 5–15.
- , 2007, *Globalny świat metropolii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jędraszko A. (red.), 1974, *Planowanie aglomeracji miejskich w Polsce. Metoda, delimitacja, program badań*, Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa.
- Kołodziejski J., Parteka T., 2001, *Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*, Biuletyn KPZK PAN, 193, Warszawa.
- Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2001, Monitor Polski Nr 26, s. 503–595.
- Korcelli P., 1973, *Głos w dyskusji*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn KPZK PAN, 79, Warszawa, s. 157–159.
- , 1974, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miast*, Studia KPZK PAN, 95, Warszawa.
- , 1976, *Agglomeracje miejskie w systemach osadniczych*, Przegląd Geograficzny, 48, 4, s. 589–599.
- , 1981, *Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski*, [w:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 140, Warszawa, s. 189–212.
- , 1998, *Metropolia i funkcje metropolitalne – podstawowe pojęcia i ich zakres*, [w:] A. Gawryszewski, P. Korcelli, E. Nowosielska (red.), *Funkcje metropolitalne Warszawy*, Zeszyty IGiPZ PAN, 53, Warszawa, s. 84–90.
- , 2007, *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski na tle europejskiego systemu osadniczego (aglomeracje – metropolie)*, Biuletyn KPZK PAN, 233, Warszawa, s. 87–113.
- Korcelli P. (red.), 1996, *Agglomeracje miejskie w procesie transformacji: I, II*, Zeszyty IGiPZ PAN, 41–42, Warszawa.
- , 1997, *Agglomeracje miejskie w procesie transformacji: III*, Zeszyty IGiPZ PAN, 43, Warszawa.
- Korcelli P., Gawryszewski A., Potrykowska A., 1992, *Przestrzenna struktura ludności Polski. Tendencje i perspektywy*. Studia KPZK PAN, 98, Warszawa.
- Korcelli-Olejniczak E., 2004, *Funkcje metropolitalne Berlina i Warszawy w latach 1990–2002. Współzależność pozycji w systemie miast Europy Środkowej*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 198, Warszawa.
- , 2007, *Metropolitan functions as a research question: definitions and identifications in the ESPON and alternative approaches*, GaWC, Research Bulletin 248(A): <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb248.html>.
- Krätke S., 2007, *The metropolization of the European urban system in the era of globalization*, [w:] P.J. Taylor, B. Derudder, P. Saey, F. Witlox, 2007, *Cities in Globalization. Practices, Policies and Theories*, Routledge, London, s. 157–183.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Heřman S., 1971, *Agglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966–2000*, Biuletyn KPZK PAN, 67, Warszawa.
- Lier K., 1965, *Region metropolitalny Warszawy. Próba delimitacji*, Biuletyn KPZK PAN, 35, Warszawa, s. 50–86.
- Liszewski S., 2005, *Delimitacja obszaru metropolitalnego Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, 215, Warszawa, s. 25–47.
- Maik W., 1992, *Podstawy geografii miast*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- , 2003, *Pojęcie metropolii a problem badania funkcji metropolitalnych*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 9–17.

- , 2008, *Ewolucje teoretyczno-metodologiczne studiów miejskich w świetle zmieniających się konceptualizacji miasta*, [w:] J.J. Parysek, T. Strykiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 77–90.
- Markowski T. (red.), 2005, *Planowanie i zarządzanie w obszarach metropolitalnych*, Biuletyn KPZK PAN, 221, Warszawa.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- Markowski T., Stasiak A. (red.), 2007, *Rola polskiej przestrzeni w integrującej się Europie*, Biuletyn KPZK PAN, 233, Warszawa.
- Marszał T., 2005, *Funkcje obszaru metropolitalnego Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, 215, Warszawa, s. 49–109.
- Parysek J.J., 2003, *Metropolie: metropolitalne funkcje i struktury przestrzenne*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 19–40.
- , 2005, *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Plan Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 1990, 1974*, Biuletyn KPZK PAN, 85, Warszawa.
- Poznański Obszar Metropolitalny*, 2006, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego w Poznaniu, Poznań.
- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 128, Wrocław.
- , 2002, *Koncepcje i delimitacje wielkomiejskich form osadniczych w Polsce*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany. XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 9–19.
- Smętkowski M., 2005, *Rola infrastruktury transportowej w integracji obszaru metropolitalnego Warszawy*, Biuletyn KPZK PAN, 222, Warszawa, s. 45–63.
- Tarkowski M., 2005, *Dzienny system miejski jako metropolitalny obszar statystyczny – propozycja delimitacji*, [w:] T. Markowski (red.), *Planowanie i zarządzanie w obszarach metropolitalnych*, Biuletyn KPZK PAN, 221, Warszawa, s. 95–104.
- Taylor P.J., 2001, *Specification of the world city network*, *Geographical Analysis*, 33, 2, s. 181–194.
- Taylor P.J., Derudder B., 2004, *Porous Europe: European cities in global urban areas*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95, 5, s. 527–538.
- Taylor P.J., Derudder B., Saey P., Witlox F., 2007, *Cities in Globalization. Practices, Policies and Theories*, Routledge, London.
- Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2005, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa.

[Wpłynęło: kwiecień; poprawiono: lipiec 2009 r.]

TERESA CZYŻ

CONCEPTIONS OF THE URBAN AGGLOMERATION
AND METROPOLITAN AREA IN POLAND

The article offers a survey of basic conceptions where the spatial and functional structures of large cities are concerned, in the light of work carried out by Polish geographers and city planners. An attempt is made to systematise the notions employed in this field of research.

The primary focus is on the way in which the urban agglomeration and the metropolitan area have been conceived, with special attention being paid to the relations between these conceptions, considered in respect of the morphological and functional aspects to the structure of the large city. An assessment is also made of cognitive and planning achievements when it comes to the delimitation of urban agglomerations and metropolitan areas in Poland.

It is the view presented here that the metropolis and its metropolitan area, serving in the concentration of higher-order socio-economic functions and international-scale links, represents a settlement organised to a higher level in functional terms than the urban agglomeration.

The basis adopted in characterising the functional properties of metropolitan areas in Poland is the division of urban functions by precedence relations into those that are regional, national or supra-national (international) in scope. Within this division, the term 'urban agglomeration' is used to denote a regional or national centre, while the terms 'metropolitan area' and 'metropolis' are only employed with reference to a large city with well-developed international functions. Under this classification of the large cities of Poland, Warsaw is a metropolitan area, whereas Katowice, Cracow, Poznań, Wrocław, Łódź, and Gdańsk are all urban agglomerations.

It is suggested that the cognitive studies of metropolises being carried out in Poland should move on from the examination of socio-economic functions to consider the network of links offering connections with other metropolises, as well as to the testing of a hypothesis regarding the weakening of ties between the metropolis and the region surrounding it.

Translated by *Maria Kawińska*

